

FEDERAL ALMANYA'DAN KESİN DÖNÜŞ YAPAN İŞÇİLERİMİZİN SOSYO - POLİTİK SORUNLARI

Doç. Dr. A. Murat DEMİRCİOĞLU

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

A. ALMANYA'YA İŞGÜCÜ GÖÇÜ

a) Genel Bilgiler

II. Dünya Savaşından sonra başarılı geçen 10 yılda ekonominin olağanüstü gelişmesi ve iyileşmesi, Avrupa ülkelerindeki iş piyasasında el emeğinin eksikliğinin duyulmasına neden olmuştur. 1960 yılı ortasında, özellikle F. Almanya, Avrupa'nın dışından işçi sağlamak için zorlanmaya başlamıştı. Türkiye'de bu dönemde bir işgücü fazlası olduğundan, Avrupa'da eksikliği duyulan işçi gereksiniminin belirli bir oranını karşılayabilmıştır.

Türkiye'den yurtdışına işgöçü, ilk kez, 30 Ekim 1961 tarihinde Batı Almanya ile imzalanan "işgöçü Anlaşması" ile başlamıştır. Bu tarihten sonra Türk işçileri kitleler halinde, yasal yollardan Batı Avrupa ülkelerine, son yıllarda da Ortadoğu ülkelerine çalışmak için gitmişlerdir. Bugün Türkiye'nin işgücünü sağlayan 40'ın üstünde ülke ile "İşgöçü ve ve Sosyal Güvenlik" anlaşması yaptığı görülür.

1980 yılı sonu resmî istatistiklerine göre; yurt dışında 888,290 türk işçisi bulunmaktadır. İşçilerin yanlarında bulunan eşlerinin sayısı 390.046, 0-18 yaş grubunda çocuklarının sayısı da 744.766'dır. Buna göre, yurtdışındaki Türk işçileri,

yanlarındaki aile bireyleri ile birlikte, 2.023.102'e ulaşmıştır¹.

Yasal kanallardan yurt dışına giden Türk işçilerinin en yoğun olduğu ülke F. Almanya'dır. 1980 yılı sonu rakkamlarına göre; bu ülkede bulunan Türklerin 590.623'ü işçi, 287.377 si çalışmayan işçi ailesi, 584.400'ü işçi çocuğudur².

F. Almanya'ya yasal olmayan yollardan giden Türk işçileri de vardır. "Kaçak işçiler" diye adlandırılan bu işçilerin kesin sayısını vermek ise zordur.

b) Münih Garına varabilmenin ilk koşulu

1960 Temmuz'unda, B. Almanya, İstanbul'da kurduğu "İrtibat Büro"su ile Türkiye'den bu ülkeye işçi göçü kapısını aralamıştır.

Ağır işlere dayanabilmek, güç işleri kotarabilmek için seçilmiş nitelikte olanlar bu ülkeye gidebilmekte, ancak her öne çıkan da gidememektedir. Almanya'da ilk durak Münih garına varabilmek, istenenler listesine girmek için zorunlu olan; sağlam olmak, güçlü olmaktır.

'kümeden ayrılmış on koç gibiydiler Alman doktorun odasında
soyunun.
soyundular.
sıraya girin.
sıraya girdiler.

.....
Aslında, akşam pazarı değil burası : İş ve İşçi Bulma Kurumunda, Alman İrtibat Bürosu.

Doktor ayağa kalktı, korkulu canların çevresinde dolandı.
Sonra karşlarına geçti.
ellerinizi uzatın.

1) Bkz. Yurt Dışı İşçi Sorunları, 81 (T.C. Çalışma Bakanlığı Yayını), Ankara 1981, s. 16-17.

2) bk. Yurt Dışı İşçi Sorunları 81, s. 16.

yirmi el öne uzandı,
bileklerinizi, parmaklarınızı oynatın,
.....

diz çökün.
diz çöktüler.
oturup kalkın.
oturup kalktılar.

Alman doktorunun görevi anlaşılıyordu : Milyonlarımızın içinden, en güçlülerimizi seçip kapitalizmin hizmetine sunmaktı.

herkes ağzını açsın.
herkes ağzını açtı.

At pazarlarında, atın yaşını anlamak için nasıl dişleri sayılırsa, Alman doktoru da dişlerine baktı tek tek

Hepsinin ya dişleri tamamı, ya da bu denetimi bildikleri için onarmışlardı. Giyinecekleri sıra Alman doktoru son buyruğunu verdi.
donlarınızı indirin.

Hamamda bile en büyük korkuları peştemallarının düşmesi olan, karılarıyla bile yatarken ışığı söndürenler, donlarını indirdiler...

Doktor neden önlerine bakıyordu acaba? Neydi aradığı"³⁾.

Türkiye'deki Alman İrtibat Bürolarında, yukarıda yazının da anlattığı türde beden sağlıklarını türlü deneyimlerle kanıtlayarak 1960 yıllarında Sirkeci Garında davulla zurnayla uğurlanan, yabancı işgücüne duyulan gereksinme nedeniyle F. Almanya'da baştaç edilen Türk işçilerinin başlattığı işçi göçü, basit olarak işverenin işçi istemi ve kişilerin göç etme eğilimlerinin çok daha ötesinde derinlikleri, sorunları olan bir olgudur.

Bugüne dek yurtdışındaki işçiler konusu üzerinde durulurken, daha çok bu işçilerin; gönderildikleri ülkelerde, iş

3) Bekir Yıldız, Harran - Berlin, Röportajlar, İst. 1980, s. 10-12.

piyasasındaki etkinlikleri; o ÷lkeye her türlü uyumları ve bunların ortaya koyduğu sorunlar tartişılmıştır. Bu konuda sayısız araştırmalar yapılmıştır. Gerçekten de Türkiye Çalışma Bakanlığı İş ve İşçi Bulma Kurumunun yaptığı bir araştırmaya göre; yalnızca F. Almanya'daki Türk işçilerinin sorunlarına ilişkin 1975 yılı sonu itibariyle toplam 263 incelemenin yapıldığı belirlenmiřtir⁴.

Oysa işçi göçü işgücünü alan ÷lkeler üzerinde ne ölçüde etkiler yaptıysa, işgücünü veren ÷lkeler için de o ölçüde dramatik ekonomik - toplumsal etkiler yapmıştır.

Kabaca bir değerlendirme ile yurtdişında işçisi olan Türkiye için, en azından, bu işçilerin tekrar Türkiye'ye dönuşlerin doğurduğu sorunlar vardır. Almanya'ya işçi olarak gidenler, ÷lkeye döndüklerinde, ÷lkeleri için artık aynı kimseler değillerdir. Örneğin, işçiler bireysel değişmeler göstermişler, "Almanca Aile" tipini oluşturmuşlar, Türkiye'ye dönuşlerinde ayrı bir alt kültür topluluğunun ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

Türk işçilerinin yurda döndükten sonra nasıl bir yaşam sürdürdükleri, eğilimleri, ÷lke ekonomisi üzerinde etkinlikleri, toplumsal sorunları, Türkiye açısından o işçilerin gönderdikleri dövizlerden çok daha **önemlidir**.

İşte bu incelemede, biz, bu yargının doğru olup olmadığını araştıracadığız. Bunun için de araştırma konusunun berisinde kalmakla birlikte, sağlıklı değerlendirmeye olanak tanır düşüncesiyle, önce kimi öncül bilgiler sunacak, ondan sonra da kesin dönuşün sosyal - politik etkileri nedir sorusunu yanıtlayacadığız.

B. DÖNÜŞ ÖNCESİ F. ALMANYA'DAKİ İŐÇİLERİMİZLE İLGİLİ KISA BİLGİLER

a) Yurt Dışına Gidiş Nedenleri

Batı Avrupa ÷lkelerindeki özellikle F. Almanya'daki Türk işçileri üzerine yapılan araştırmalarda, yurt dışına git-

4) bk. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını No. 120, Ankara 1975, s. 1-28.

melerinde rol oynayan nedenleri genelde şöyle sıralayabiliriz;

gelir yetersizliği	% 58.4
işsizlik	4.2
yeni bir meslek sahibi olmak	6.5
eğitime devam etmek	2.3
daha iyi yaşama	14.4
yurt dışındaki yakınların çağırısı	2.7
diğer nedenler	9.6 ⁵

Yurtdışına özellikle F. Almanya'ya yasal yollardan gidip, kesin dönüş yapmış işçilerimiz üzerinde değişik tarihlerde yapılan araştırmaların ortaya koyduğu bu sonuca göre; dışgöçte, düşünülenin tam tersine işsizlik, çok az rol oynamıştır. İşgücü göçünde daha çok para biriktirmek ve geleceği garantilemek (Abadan Araştırması; % 38,6), Biriktirim yapma (Tuna Araştırması; % 67) gibi öznel beklentiler asıl etken olmuşlardır⁶.

Bu gerçeği aşağıdaki verilerle kanıtlamaktadır. Araştırmalara göre; 1975'de Gelişmiş Bursa, Ortageleşmiş Afyon, Azgelişmiş Kırşehir kentlerinde toplam 1023 kesin dönüş yapmış işçi ile yapılan görüşmeden çıkan sonuca göre "Genelde yurtdışına gidenlerin % 32'si tarımsal üretimden, % 32'si ücretli sanayi işçiliğinden, % 10'u tarım dışı özel imalattan giderken, yalnızca % 9 gibi bir azınlık işsiz görünmektedir"⁷.

b) Mesleki Nitelikleri

Öte yandan resmî istatistiklerden anlaşıldığına göre; 1964 - 1973 yılları arasında yasal yollardan Batı Avrupa'ya giden 747.298 işçimizin 246.181'i nitelikli, 501.117'si ise nite-

- 5) bk. Yüksel, B., Yurt Dışında Çalışanların Sorunları : 2. Türkiye İktisat Kongresi, Kitap III, Ankara 1981 ,s. 174; Aker, A., İşçi Göçü, İst. 1972, s. 94.
- 6) Bu araştırmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gütmez, A., Dışgöç Öyküsü, Ankara 1979, s. 24.
- 7) Gütmez, a.g.y., s. 24.

liksizdir. Toplam işçi sayısı bakımından nitelikli olanların oranı % 32,9 olarak oldukça yüksek bir düzeydedir⁸.

Aynı sonuç F. Almanya'ya giden Türk işçileri için de geçerlidir. Gerçekten F. Alman kaynaklarına göre bu ülkeye 1965 - 1973 yılları arasında gelen Türk işçilerinin nitelikli işçi ortalaması % 46.3'e kadar çıkmıştır⁹.

Görülüyor ki, işgöçü ile Türk ekonomisi yalnızca işçi göndermekle kalmamış, ayrıca nitelikli işçinin büyük bir oranını Batı Avrupa ülkelerine kaptırmıştır.

c) Tahsil Durumları

Batı Avrupa'lı işverenler, eğitim bakımından yıldan yıla daha çok titizlik göstermeye yönelmiş, herkes daha üst düzeyde eğitimlileri yeğlemişlerdir. 1968 - 1974 yılları arası anketlere göre; Batı Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin yaklaşık % 61'i ilkökul, % 14'ü ortaokul ,ve liseyi bitirmiş, % 14'ü okur yazar, % 3'ü Meslek Okul mezunu iken, yalnızca % 7'si okur yazar değildir¹⁰. Ancak, 1974 sonrasında çalışma yaşamına giren işçi çocuklarının ciddi bir tarzda Türkçe veya yabancı dilde öğrenim yapamamış olmamaları yüzünden, 2. kuşak denilen bu kuşakla bu oranların olumsuz değiştiğini, yani Batı Avrupa'daki işçilerimizin eğitim düzeylerinin gittikçe düştüğü söylenebilir.

d) Çalıştıkları İş Kolları

Türk işçisi, gittiği Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle F. Almanya'da nitelik sahibi olduğunu kanıtlama olanağını da bulamamıştır. İşçilerimiz gerek resmî istatistiklere, gerek Almanya'dan kesin dönüşle ilgili yapılan anketlere göre çoğunlukla sanayi ve hizmet sektöründe çalışmaktadırlar¹¹.

8) Yüksel, a.g.m., s. 174.

9) bk.İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını, No. 118, Ankara 1974, s. 9, Tablo 5.

10) bk. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını, No. 114, s. 13.

11) Aynı görüş, Yüksel, a.g.m., s. 174.

Ancak bu işçilerimiz niteliksel yönden doyurucu olmayan, yerli işçi tarafından yapılmayan kötü ve pis iş olarak nitelendirilen (Dirt Job) tehlikeli, yıpratıcı meslek hastalıkları; iş kazaları riski taşıyan, sosyal saygın çok az olan işlerde çalıştırılmaktadırlar¹².

e) Ortalama Yaş Grupları

Yurt dışına çalışmaya giden Türk işçilerinin çoğunluğunu, sağlıklı ve en verimli yaşta olanların oluşturduğu bir gerçektir. 1968 - 1972 yılları arasındaki istatistiklerine göre; diğer yabancı ulusların işçileriyle karşılaştırıldıklarında Türklerin, özellikle erkek işçilerin, Almanya'da en verimli yaşta (25-35) toplandığı, 45 yaşı geçkinlerin daha az olduğu görülür¹³.

f) Türkiye'de Doğup Büyüdükleri Yerler

Türkiye'den işçi göçünün öncüleri, büyük kentlerin genç, dinamik, sağlıklı, çoğunluğu nitelikli bekâr işçileridir. Sonraları yalnızca kentlerin yararlandığı bu ayrıcalıktan, kırsal kesimin işçileri de yararlanmaya başlamıştır. Kırsal kesimin insanı çok kez yakın kente inmeyi bile bir sorun sayarken, daha güzel yaşamak ve daha çok kazanmak için dış ülkelere gitmeye başlamıştır. Türkiye Çalışma Bakanlığının 1971 yılında yaptığı araştırmaya göre; kendisi ile görüşme yapılanlardan % 37,06'sının dışarı gitmeden önce İl Merkezlerinde, % 29,3'ünün İlçe Merkezlerinde, % 42,54'ünün köylerde oturmakta olduğu anlaşılmıştır. Bakanlığın 1974 araştırmasına göre ise; İl Merkezi payının küçülmeğe olduğu görülür (% 26,9). Oysa İlçe Merkezi (% 27,7) ve köy kesiminden (% 45,11) giden işçi de artma gözlenmiştir¹⁴. Bu durumda Türk işçilerin yaklaşık % 80'i Türkiye'nin kırsal kesimin-

12) Bu gerçeği Bayyere İşçileri Bakanı Herr Tandler de Mayıs 1982 ortalarında yaptığı bir radyo konuşmasında vurgulamıştır.

13) Aynı sonuç için bk. Aker, s. 33.

14) bk.İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını, No. 114, s. 11.

den köy kökenli, geleneklerine, dinlerine bağlı kesimden kalıp dış göçe katılmışlardır¹⁵.

g) Sosyal Yaşantıları

F. Almanya'da yaşayan göçmen işçilerin yerli halkla ilişkisi zayıftır. Bu ülkede yapılan bir araştırmaya göre; Türk işçilerinin yalnızca % 4.3'ünün Almanlarla arkadaşlık ilişkisinin olduğu belirlenmiştir¹⁶.

Çalıştığı ülkenin işçisiyle aynı işi yapan, aynı vergiyi veren, aynı sigorta primi kendisinden kesilen Türk işçisi bu denli az sosyal ilişki ile konuk buldukları ülkede sürekli sosyal stresler altındadırlar. Konut bulamayan, tedirgin, kendisinden özveri beklenen, sıla hasreti, yakınlarının özlemi içinde olan, çevresinde dışlanmış bu işçiler, sağlıklı geldikleri bu ülkede hastalıklara itilmişlerdir. 1973'te yayınlanan bir araştırmaya göre; Batı Almanya'da çalışan yabancı işçilerin hergün 200 bini doktora başvurmaktadır. Başvuranların çoğunluğunu da Türk işçileri oluşturmaktadır.

Tehlikeli pis, istenmez işlerin sosyal streslerin baskısı altında görülmesinin bir başka sonucu da meydana gelen iş kazalarının % 20'sinin yabancı işçilerce yapılmasıdır¹⁷.

h) Türkiye'ye dönüşte yapılması arzulanan işler ve gerçekleştirme oranları

Türk işçilerinin Türkiye'ye kesin dönüşte hangi işte çalışmayı tasarladıklarına ilişkin, değişik tarihlerde anketler yapılmıştır. Bunlardan 1974 yılında yapılan araştırmaya göre; dönüşte işçilerin çoğunluğu kendi başına yalnız bir iş tutmayı özlemektedirler. Bu arzuyu gösterenler % 74,74'ü oluşturmuştur. Başkasının yanında çalışmayı düşünenler % 3,93'tür. Ortak çalışabileceklerin oranı ise % 4,24'tür¹⁸. Demek ki;

15) krş. Yüksel, s. 173.

16) krş. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını, No. 114, s. 18.

17) bk. Sicher Arbeiten, Mitteilungsblatt der Maschinenbau und kleineisenindustrie, Sonderausgabe, Düsseldorf 1975, s. 29.

18) krş. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını, No. 114, s. 18.

yurtdışına giden işgücünün büyük bir çoğunluğu, 3/4'ü dönüşte bağımsız bir işyeri kurup, kendisinin kendi patronu olmasını istemektedir.

Yurda dönüşte kendi başına çalışacaklardan iş olarak % 20'nin ticareti, % 20'nin tarımı, % 4'ün madeni eşya üretimini, % 3'ün de taşıma işlerini yeğleyeceği anlaşılmaktadır¹⁹.

Tasarılanlar ne ölçüde gerçekleşmiştir? Bu soruya kesin, somut yanıt vermek olanaksızdır. Bununla birlikte Devlet Planlama Örgütünün bir araştırması, bir ölçüde örneksemeli yanıt olarak düşüncesiyle burada belirtilmeğe değer.

1974 yılında sonuçlandırılan araştırmaya göre; kendi hesabına çalışmak amacıyla Türkiye'ye dönen işçilerimiz % 52,2'yi oluşturdukları, bu arzularının gerçekleştirme oranının % 50,7 olduğu görülür. Gene bu araştırmada, bir işverene bağlı olarak çalışmak üzere Türkiye'ye dönenler, başlangıçta ankete katılanların % 14'ü kadarken, daha sonra bunların oranı % 41 yükselmiştir²⁰.

C. DÖNEN İŞGÜCÜ

a) Türkiye'ye kesin dönüş eğilimleri

Yapılan araştırmalar Batı Avrupa'ya gitmiş olan Türk işçilerinin tümüne yakın bir bölümünün kendileri ve çocukları için en uygun zamanda Türkiye'ye dönmeyi istediklerini ortaya koymuştur. F. Almanya'da bu konuda yürütülen anketlerde Türk işçilerinin % 91'nin Türkiye'ye dönmeyi istediklerini, yalnızca % 9'unun evsahibi ülkeye yerleşmeyi düşündüğünü kanıtlamıştır²¹.

b) Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçilerimiz

Çeşitli olanaksızlıklar nedeniyle, istatistikler yeterince tutulmadığından 1961 - 1980 döneminde yurt dışına gidip bir

19) krş. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını, No. 114, s. 18.

20) bk. Yüksel, s. 177 ve orada belirtilen araştırmalar.

21) krş. Yüksel, s. 173.

süre çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönen Türk işçilerinin oranı kesin olarak bilinmemektedir. Bunun yalnızca 250-300 bin arasında olduğu varsayılmaktadır²².

c) Kesin dönüşün niteliği

İşgöçünün ülkesine dönüşünü, "kişisel dönüş" ve "toplular dönüş" diye ikiye ayırırız.

aa. Toplu Dönüş; kişisel kararlardan çok ev sahibi ülkenin ekonomik yapısının, yabancı işverenin tutumunun veya hükümetlerin konuk işçilere karşı izledikleri politikaların ya da yabancı işçiyi kabul eden toplumun tümüyle yabancı işçilere karşı sosyo - politik olarak karşı tavır koymanın rol oynadığı dönüşlerdir.

Bilindiği gibi 1973 yılındaki petrol şoku, Batı Avrupa ülkelerini ekonomik darboğaza sokmuş, bunun sonucunda da 1973 ten itibaren bu ülkeler de bir milyona yakın yabancı işçiye, kendi ülkelerine dönmeye zorunlu kılan her türlü yöntemler uygulamışlardır. "Bu yüzden 1974 - 76 yılları arasında 150 bin dolayındaki işçimiz de Türkiye'ye kesin dönüş yapmıştır"²³. İşte bu dönüşler Toplu Dönüşlerdir.

bb. Kişisel dönüş; konuk işçinin çalıştığı ülkede kalmasını sürdürmekle ülkesine dönmek arasında yapacağı maliyet - yarar hesabına bağlı biçimde verilen karar sonucu yapılan dönüştür.

Türk işçilerinin tümüne yakın bir kısmı kendileri ve çocukları için en uygun zamanda Türkiye'ye dönmeyi arzuladıkları halde; kişisel dönüşler açısından Türk işçilerinin yurt dışında kalmayı düşündükleri süreler oldukça aşılmış; kimileri için geri dönüş bilinmeyen zamana ertelenmiştir. Örneğin 1979 yılında F. Almanya'da bulunan 1.268 bin Türk vatandaşının yaklaşık % 68'si 6 yıldan, % 32'si ise 10 yılı aşkın bir süredir bu ülkede bulunmaktaydı²⁴.

22) bk. Yüksel, s. 173.

23) Yüksel, s. 171.

24) Statistisches Jahrbuch 1980, s. 66, fb. 318.

d) Dönenlerin yaptıkları işler

Çalışma Bakanlığının 1974 sonu itibariyle dönüş yapanlarla ilgili olarak yaptığı araştırmalar değerlendirildiğinde; dönenlerin yaptıkları işlere göre dağılımı şöyledir : Ustalık Hizmetleri % 23,3; eğlence ve diğer hizmetler % 17,2; perakende ticaret (bakkal dükkânına sahip olmak) % 45, üretim işleri % 14,4'dür²⁵.

e) Biriktirimler ve ekonomik olanaklar

Yurda kesin dönüş yapan Türk işçilerinin biriktirimleri üretime yönelik değildir. Gerçi dönüş yapan işçilerin nerelelere yatırım yaptıklarına dair resmî istatistikler suskundur. Bu konuda Almanya'da yayınlanan bir araştırmaya göre; Türkiye'ye kesin dönüş yapan 581 kişiyle yapılan ankette, bunların % 51,5'nun F. Almanya'daki biriktirimlerini konut alımında, % 19,5'unun işyeri açma ve almada, % 12,5'nun arazi alımında, % 5'in ise ortaklıklara ortak olma, tahvil-hisse senedi alımında kullandığı belirlenmiştir²⁶.

Bu sonucu Türkiye'de yapılan bir başka araştırma doğrulamaktadır. Gerçekten 1970 Abadan araştırmasına göre²⁷, göçmen işçi tasarruflarının % 49'u konut alımı ve yapımına; % 9'u arazi alımına yönelmiştir. Konut yapımı gerçi verimli bir yatırım değildir. Ancak yine de bir yatırım türüdür. Konut ve arazi alımında ise, bir gerçek yatırımdan değil, yalnızca bir plasmandan söz edilir.

Abadan araştırmasına göre, işyeri açma ve almak (bakkal, manav gibi küçük ölçekli imalâthneler vey taksicilik) için kullanılan biriktirimler ise, toplam biriktirimin yalnızca % 23'üne eşittir. Başta mikro düzeyde kârlı gibi görülen bu girişimlerin, Türkiye'deki hizmet sektörünün doygunluğu karşısında, hiç de başarılı yönelmeler olmadığı görülür. Kal-

25) bk. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını, No. 118, s. 13.

26) Deutscherforschungsdienst Februar 1981, Auslandsausgabe Z/81, s. 14.

27) Abadan, Nermin, Araştırma, Ankara 1972; krs. Aker, s. 102.

dı ki, işçilerimiz tarafından açılan söz konusu işyerleri, düşük kapasite ile çalışan kişisel girişimlerdir.

Aynı araştırmanın ortaya koyduğu bir bulguya göre; işçi biriktirimlerinden hisse senedi ve tahvil alımına yönelen oran, yalnızca % 1 kadardır.

Göçmen Türk işçilerinin, yapılan araştırmalara göre biriktirme eğilimleri % 45-52 arasında değişmektedir. Bu ölçüler için de, Türk işçileri, yabancı işçiler arasında, biriktirim eğilimi en yüksek bölümü oluşturmaktadır. Gerçekten de her yıl Türkiye'ye gönderilen işçi dövizleri, Türk ekonomisine 1962 - 1980 yılları arasında 12,6 milyar dolar karşılığı TL. bir ek satınalma gücü sırınga etmiştir²⁸. Ancak makro ekonomi açısından işçi biriktirimlerinin verimliliği düşük yatırımlara yöneldiği, sermaye birikimine katkısı olmadığı gözlenir. Bu biriktirimlerden yalnızca % 1'i sermaye birikimine kaymıştır. Birikimlerin yalnız % 1'inin yönlendirildiği işçi şirketleri sayısı halen 180'e yakındır. 100'ü üretim aşamasına gelmiştir. Üretim aşamasına gelen şirketlerin toplamı 162 bin ortağın 78 bin kadarı yurt dışındadır. Yatırım ve planlama aşamasında ise 80 işçi şirketi vardır. Ortak sayısı 104 bini yurt dışında olmak üzere 234 bine yakındır.

f) Kenti köye yeğleme

İncelememizin başında belirtildiği üzere dışgöçe katılanların % 80'i kırsal kökenlidir. Bucak - köy merkezlerinden dışgöçe katılanların büyük çoğunluğunun, araştırmalara göre, yurda döndüğünde kente yerleşmeyi yeğlediği belirlenmiştir. Çalışma Bakanlığının 1974 yılında 13.210 işçi üzerinde yaptığı anket çalışmasına göre; 13.210 kişinin % 45,11'i dış ülkeye gitmeden önce bucak ve köyde otururken, dönüşte % 20 yine bucak ve köyde oturacağını belirtmiştir.

Ayrıca yurda kesin dönüşlerini yapan ve şimdi köylerde oturan işçilerin köy dışında satın aldıkları taşınmaz vardır. Prof. Yasa'ca Ankara ili köylerinde yurt dışından kesin dö-

28) bkz. Yurtdışı İşçi Sorunları 81, s. 267.

nüş yapmış 650 köylü aile üzerinde yapılan araştırmaya²⁹ göre; ailelerin % 77'si kentte arsa, ev, daire, dükkân gibi taşınmaz mallar almışlardır.

g) Gerçekleşen umutlar ve "Almancı Aile"

Dışgöçle, özellikle bireysel umutların, özlemlerin gerçekleştiği doğrudur. Üstelik yalnızca bireysel özlemler değil, geride kalan aile ve ülkede dışgöçün sağladığı yararlıardan payını almıştır. Dışgöçün Türk toplumsal yapısına getirdiği en büyük olgu ise "Almancı Aile" dir.

"Almancı Aile" yurda kesin dönüş yapmış veya yapmamış olan bir süre Avrupa ülkesinde çalışan işçilerin oluştuğu bir aile türüdür. Bu aile türünün Türk toplumsal yapısında gösterdiği özellikler, araştırmalara göre şöyle belirlenmiştir³⁰.

— Almancı Aile iş alanını genişletmiş, eski uğraşısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Prof. Yasa'nın araştırmasına göre; iş değiştirmeler genellikle yorucu, ağır, ücreti az olanlardan, düzenli, saygınlığı olan yüksek ücretli olanlara doğrudur. Bu konuda ülkemiz açısından ilginç bir başka sonuçta; çiftçi olarak yurt dışına gidenlerin % 33'ünün işlerini başka alanlara kaydırmasıdır.

— Hep satacak bir şeyler arayan Almancı Aile, alacak şeyler aramaya başlamış ve bunlarda düşlerde görülemeyecek fiyatlarla yapılmıştır. Özellikle alınan ev ve arsadır.

— Almancı Aile köyünü de terketmiştir ya da kentte yer alarak ileride orada yerleşmeyi düşünmektedir.

— Yurt dışından kısa ve uzun sürelerle gönderilen paralar Almancı Aileleri tüketici durumuna sokmuştur. Tüketim daha çok dayanıklı tüketim mallarına yöneliktir. Almancı

29) Krş. Yaşa, İ., Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişmeler Ankara 1979, s. 44 vd.

30) Araştırmalar için bk: Yasa, s. 183 vd.; Gitzmez, s. 146 vd.

31) Bkz. Kudat A./Özkan, Y./Öncü, Y., Yurt Dışına İlgücü Göçünün Yöresel Boyutları, Araştırma, Berlin 1975.

Ailenin konutunda; sandalyeler, koltuklar, halılar, TV, radyo, buzdolabı, çamaşır makinesi olağan gereksinim aracı olarak yer almaya başlamıştır.

— Alamancı Aile kadına az çok özgürlük kazandırmış, erkeğin aile içindeki katı ve sert tutumu gevşemiştir.

— Ayrıca Alamancı Ailede rahatlık, düzenli yaşama anlayışı oturmaya başlamıştır. Yasa'ca yapılan araştırmaya göre özellikle kadın işçiler, rahatlık başta olmak üzere dış ülkelerde edinilen kimi alışkanlıklarını Türkiye'de de aramada erkeklerin önündedirler.

— Öte yandan Alamancı aile giyim - temizlik alışkanlıklarında da değişiklikler göstermiş, bu ailelerde özellikle gençlerin giyimleri büyük ölçüde çağdaşlaşmaya başlamıştır.

D. DÖNÜŞÜN GÖZLENEBİLİR SORUNLARI

Şimdiye değin verilen bilgilerin ışığı altında 20 yıla yaklaşan dışgöç olayının, kesin dönüş yapan işçiler üzerinde yarattığı sosyal - politik sorunlara artık geçebiliriz.

a) Göç işçi erozyonuna neden olmuştur

Yurt dışına, özellikle F. Almanya'ya giden Türk işçilerinin meslekî nitelikleriyle ülkede kalanlara oranla seçkin bir kitle oluşturduğunu yukarıda belirttik.

İyimser bir bakışla, nitelikli Türk işçilerinin yurt dışında sanayi tecrübesini geliştireceği, iş disiplini kazanacağı, yurtlarına döndüklerinde bu işçilerin Türk sanayiinin çalışma gücüne çok önemli katkıları olacağı sanılmıştır.

Giden nitelikli işçiler bir kere, endüstrileşmekte olan Türkiye'nin endüstrileşme politikasını etkilemişlerdir. Mikro düzeyde nitelikli işçilerin az oluşu Türk işverenlerin nitelikli işçi bulmasında güçlük yaratmış, yeni işçiyi eğitme zorunda bırakmıştır. Makro düzeyde de Türkiye nitelikli işgücünü

dış ülkelere kaptırmakla, ödeyeceği faturanın yükselmesi durumuna kendini hazırlayamamasından sorunlar çıkmıştır.

Öte yandan, rakkamla vurguladığımız üzere, görülmüştür ki, yurt dışına nitelikli giden işçi evsahibi ülkede, ya ücreti yüksek olduğundan, ya çalışma koşulları uygun olduğundan, ya da az riskli olduğundan, niteliksiz, saygınlığı az, meslek becerilerini değerlendirip geliştirilecek işlerin dışında çalışmışlar veya çalıştırılmışlardır. Gerçekten de 1973 sonu itibariyle F. Almanya'da, demir - çelik endüstrisinde çalışan yabancıların 1/4'ü Türk işçisiydi. Yine 1972 Eylül ayı sonuçlarına göre inşaat sektöründeki Türk işçi oranı % 23,6'dır. Bunu hizmet sektörü izlemektedir.

İstatistiklere göre F. Almanya'daki Türk işçilerinin % 46'sının orada kalma süresi 4-10 yıl arasında, % 24'ünün oturma süresi ise 10 yılın üzerinde olduğu gözönüne getirilecek olunursa; F. Almanya'ya nitelikli giden, bu kadar süre bu ülkede niteliksiz işlerde çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönen göçmen işçinin niteliğine uygun iş bulamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. Çünkü 1963 - 1974 yılları arasında dışgöçe nitelikli katılan işçi için göç bir gelişme değil, bir silinme, öğrendiğini yitirmedi. Gerçi bu konuda istatistiki veriler yoktur, ancak Türk işletmelerinde yaptığımız araştırma sonucu saptadığımız; yurt dışına nitelikli giden işçinin eski çalıştığı yerler için artık yeğlenen kişiler olmadığıdır.

İşte Türk ekonomisi ve çalışma düzeni için, gerçek anlamda, bu, işçi erozyonunun ta kendisidir.

Yine 1974 yılı sonuna değin Türkiye'den gidenlerin % 35,52'si tarım sektöründendir. Ancak bunlardan % 1,23'ü F. Almanya'da tarım sektöründe iş bulmuş, diğerleri başka sektörlerle dağılmıştır. Tarım sektöründen yurda dönenlerin ise % 20,8'nin tarımı yeğleyeceği belirlenmiştir. Tarım sektöründeki bu değişiklikte, özellikle Türkiye için işçi erozyonunun başka bir çarpıcı yanını göstermektedir.

Ayrıca yurt dışına niteliksiz giden işçilerimizin mesleki eğitime tâbi tutularak, çıraklıktan ustalığa geçmelerine ilişkin çalışmalar tutarlı bir şekilde yürümemiş veya yürütül-

memiştir. Gitmez araştırmasına göre; Türk işçilerin % 67'si yurt dışında çalıştıkları işe yönelik meslekî bir eğitim görmemiş, görenlerin de çoğunluğu 1-3 ay arasında değişen kısa süreli eğitim - alıştırmadan geçmişlerdir.

Glen ülkelerde meslek edinmiş işçilerin ülkemiz ekonomisine bir katkısı olacağı, kazanacakları yeni mesleklerin onlar için bir güvence olacağı umutları da böylece gereklesememiştir.

b) G - dönme ve Aile üzerinde etkiler

aa) Ailelerde zlmeler

F. Almanya'da yaşayan Türk işçilerinin 340 bini evli olup, ayrıca 277 bini ocuk sahibidir. Gerçi Batı Berlin için yapılan araştırmada bu kentte çalışan 38 bin Türk işçisinden evli olan % 82'sinin % 80'i (250.000'i) sonradan eř ve çocuklarını yanlarına aldırmişlardır. Ancak F. Almanya'da Berlin dışında eşini çocuklarını yanına aldırnanların sayısı dřktr³². Bu ise ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. şöyle ki;

— Evli olup da, eşi ve çocukları Türkiye'de yaşayan işilerimizde, gle aileden uzak kalma başlamış, böylece de geleneksel Türk aile tipine ters düşen, baba otoritesinden yıllarca uzak kalan aileler Türk toplumunda oluşmuştur. Almeida, Mynos gibi İspanyol sosyal bilimcilere gre³²; baba otoritesi, bir ailede uzun yıllar eksik olduğu zaman anne ve çocuklar babayı yeniden gördüklerinde, ya da uzun yıllar başkası tarafından yetiştirilen çocuklar asıl aileleri ile birleştiklerinde, sevgi ve sadakat bağlarını yönlendirmede büyük güçlükle karşılaşmaktadır. Bu ise aile bireyleri arasında soğukluğu beraberinde getirmekte, babanın otoriter olduğu kırsal kökenli Türk aile tipinde çözülmelere neden olmaktadır.

32) Krş. Muroz, Maie Claude, Aspects Psychologiques des Ladaption des Enfants Migrant Education et Dveloppement 1975, s. 59-65.

— Göç, Türkiye'deki "Geniş Aile" tipiyle de ters düşmüştür. Gerçekten de, Prof. Yasa tarafından yapılan araştırmaya göre; Kırsal kesimden yurt dışına gidenler arasında % 7,4'ün dönükten sonra, baba evinden uzaklaşmış, karısı ve çocuğunu alarak veya doğrudan evlenerek ayrı ev açmıştır. Buna karşılık yurt dışına gitmeyenler arasında son 5 yıl içinde ayrı ev açma oranı yalnızca % 5,3'tür³³.

— Öte yandan kocanın yurt dışında bulunması sonucu artan sorumluluklar, kocasından ayrı kalma, unutulma, terk edilme korkuları, koca döndükten sonra beğenilmeme endişesi işçi karısını kimi psikolojik bunalımlara sürüklemiştir. Özellikle son yıllarda kocası yurt dışında çalışan kadın hastaların sayısı artma göstermiştir. Bu konuda 1977 yılında yapılan bir araştırmaya göre; bunlarda % 30'unda psikosomatik, % 20'sinde anksiyete reaksiyonlar, % 20'sinde depresyon, % 16'sında konvensiyon reaksiyon ve diğer % 14'ün de ise öteki nevrotik tablolara rastlanmıştır³⁴.

Giden kararlaştırılan sürede dönmemiş, özlemler, doyumsuzluklar artmış, ancak yıllar süren bekleyişin karşılığı artık; bir teybli radyo, modern mutfak aletleri, ev, eşyalarıdır; ama, sıcaklığı duyulan koruyan bir koca değildir. Bu da aile yıkılmalarına neden olmuştur. Bu konuda Adapazarı'nda kişisel bir araştırma yaptık. Araştırma sonucuna göre; 1981 yılı içinde Adapazarı'nda 320 boşanma davasından 38'i Alamancı Ailelerce açılmıştır. Alamancıların kent toplam nüfusuna göre oranı gözönüne getirilecek olunursa, bu rakamın oldukça büyük olduğu görülür.

bb. Göçmen Alamancı Aileler

Kesin dönüş yapanların büyük bir bölümünün yurt dışında çalışmakta olan çocukları ya da herhangi bir yakını yurt dışında kalmaktadır. Kaldı ki, F. Almanya belirli yaş

33) Bk. Yasa, s. 32.

34) Krş. Köksal, C./Sayı, I., Eşleri çalışma nedeni ile yurt dışında bulunan kadın hastalar üzerinde yapılan araştırma, XI Ulusal Psikiyatri Kongresi Yayını, İzmir 1977, s. 136.

gruplarına Alman vatandaşlığını seçme koşulu ile F. Almanya'ya yerleşmeye izin verme hazırlığı içindedir. Bu ise göçmen Türk işçi ailelerinin bir başka türde parçalanmasıdır. Bu tür aile, kesin dönüşe rağmen, terkettiği ülkeyle ilişkisini sürdürmeye devam edecektir. Böylece, Alamancı Aile tipine bir de parçalanmış göçmen aile tipi de eklenmiş olmaktadır.

Dışa bağımlı Alamancı Aile tipinin oluşması ise, Türk-sosyal politik yapısında, geçim savaşı veren öbür Türk ailelerinden farklı bir ilişki düzeni oluşturacak, bu da kestirilemeyecek sosyal politik sorunlara kaynaklık edecektir.

c) II. kuşak sorunu

Dil, din, kültürel farklılıklar sonucu Alman toplumu ile bütünleşemeyen Türk işçi çocukları da bir başka ilginç sorun oluşturmaktadır.

20 yıllık göçmen olgusunun ortaya koyduğu sonuçlara göre;

aa) Türk işçi çocuklarının çoğunluğu Almancayı yeterince öğrenememişlerdir. Öte yandan işçilerimiz de çocuklarımızın almanlaşmasını, geleneklerden uzaklaşmasını, hıristiyanlaşmasını kuşkusuz ile ve bu arada biraz da ekonomik nedenlerle de çocuklarının okul öncesi eğitimine gereken önemi vermemişlerdir. Bu nedenle Türk işçi çocukları, genel ya da meslekî orta öğretimi tamamlayarak yüksek öğretime girme olanağına Almanya'da sahip olamamışlardır.

bb) Ana ve babalarının dil bilmemesine karşın, bu dili öğrenen Türk çocuklarının ana babayı red ettiği, horladığı, kendi kişiliği hakkında olumsuz yargılara vardığı gözlenmiştir.

cc) Ayrıca F. Almanya'daki Türk çocuklarının Türk dili ve Türk kültürüne yakınlıkları da bir başka sorunu oluşturmuştur. Bu ülkede okul çağında 6-18 yaşları arasında yaklaşık 215.000 Türk öğrenci bulunmaktadır. Buna karşılık 1679 Türk öğretmen görev yapmaktadır. Görülüyor ki, ortalama 127 öğrenciye bir Türk öğretmen düşmektedir³⁵.

35) Bk. Özdoğan B., B. Almanya'daki Türk çocuklarının eğitiminde

Gittikleri ülkenin dilini öğrenmek zorunda oldukları için ne yeterince kendi ana dillerini geliştiremeyen, ne de öğrendiği yabancı dili o ülkenin kurallarına göre gerçekleştiremeyen, kültür karmaşası içinde, toplumsal farklılıklardan doğan davranış ayrılığı gösteren, yeterince eğitilmeyen 2. kuşak Almanlar, Türkiye'ye döndüklerinde de sorunlar yumağı içinde kendilerini bulmaktadırlar.

— Bir kere uzun yıllar Almanya'da kalmış Türk çocuğu iyi Almanca bildiği halde, Almanca eğitim yapan okullara yeteri ölçüde yerleştirememektedirler. Başka bir deyişle, çocukların yabancı ülkede kazandıkları dili Türkiye'de unutmamalarını sağlayıcı bir model henüz ülkede oluşturulamamıştır.

— Türk okulları yönetici ve öğretmenlerine göre; Almanya'dan gelen çocuklar çevrelerine güç uyum sağlamakta, hep kendileri gibi dışarıdan gelen çocuklarla arkadaşlık yapmaktadırlar. Böylece işçi çocukları gereksinme duydukları ilgi ve sevgiden gelişme basamakları içinde, ülkelerindeki okullarda da yararlanamamaktadırlar.

— İstanbul'da yayımlanan Milliyet Gazetesinin bu çocuklar üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre; 2. kuşak Almanlar için diğer bir sorun da, onların değişken sosyal yaşamın getirdiği bunalımların altında ezilmeleridir. Böyle olunca da, bu gençler bu kez kendi ülkelerine de uyum gösterebilmektedirler (2. Kuşak Almanlar, 25 - 29 Nisan 1982 Milliyet Gazetesi).

d) Yönlendirilemeyen kaynaklar

aa) İşçi Şirketlerinin sorunu³⁶

Göçmen işçilerin biriktirimlerinin çok az bir kısmının hisse senedi ve tahvil alınmasına yöneldiğini gördük. Toplam işçi biriktirimlerinin yalnız % 1'inin yönlendirilebildiği işçi

karşılaşılan darboğazlar, Aylık - Eğitim Öğretim Dergisi, Ağustos 1971, Sayı 36, s. 58.

36) Bk. Güven S., Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları, Ankara 1977.

şirketleri; önceden plânlanmış bir modele göre geliştirilmeliklerinden, ulusal ekonomi açısından gereksinimi duyulan türde, özellikle üretken sektöre yatırımdan çok, tüketim sanayine yöneldiklerinden, büyük ölçekli yerli kuruluşlarla yarışabilecek güçten yoksun küçük boyutta, cüce işletmeler düzeyinde olduklarından, sevindirici bir görünüm ortaya koyamamışlardır.

Öte yandan, bu şirketler yaratılan istihdam hacmi bakımından, şirketlerin kuruluş amaçları arasında yer alan, ortaklarına iş sağlama yönünden de bir varlık gösterememişlerdir. Gerçekten de; 1977'de iş ve işçi bulma kurumu araştırmasına göre o tarihteki 160 işçi şirketinin çalıştırdığı işçi sayısı 5296 idi. Oysa yaratılmak istenen istihdam kapasitesi 39.425'tir. Yine 1977'de bu şirketlerde çalışan işçilerin yalnızca 349'unun yurt dışından dönmüş işçi olduğu saptanmıştır³⁷.

bb) Alamancılar ve küçük girişimler

Daha önce vurgulandığı üzere göçmen işçiler birikimlerin % 23'ünü bireysel girişimlere yöneltmişlerdir. Bakkal, manav, minibüs işletmek, küçük ticarî işletmeler bu tür girişimlerin yoğunlaştığı alanlardır. Bu girişimler, başlangıçta mikro düzeyde kârlı gözükmüşlerdir. Ancak zamanla bu girişimlerin, makro düzeyde hiç de kârlı yatırımlar olmadığı ortaya çıkmıştır.

— Türkiye'de de ticarete rekabet edebilmenin en önde gelen koşulu büyük firma olmaktır. Oysa, Avrupa'dan Türkiye'ye gelen biriktirimlerin küçük kuruluşlara yönelmesi, Türk sanayinin uluslararası rekabet gücü açısından sağlıklı bir gelişme olmadığı gibi, bu biriktirimlerin gerek maliyet, gerek verimlilik açısından ne denli ölü yatırımlar olarak başarısızlığını da vurgular.

— Öte yandan Türkiye'de küçük esnaf olan Alamancı işyeri sahibi, Türkiye'ye dönmeden önce batının olmadık tü-

37) Krş. Gıtmez, S., 182; Göknel, M., Türk İşçi Şirketleri, 2. Türkiye İktisat Kongresi, III. Kitap, Ankara 1981, s. 205 vd.

ketim toplumu içinde yoğrulduğundan harcamalarıyla, özlennleriyle, yaşam biçimleriyle abartmalı tüketim alışkanlıklarıyla bir ara sınıf oluşturmuşlardır. Oysa Türkiye'ye dönen Alamancı aile, küçük bir girişim sahibi olarak, yürüttüğü işyerinde ürettiğini, alışkanlıklarını karşılayamaz, eski yaşamı elde ettiği gelirle sürdüremez duruma düşmektedir. Mutlu olmayan, doyumsuz Alamancı aile ise bu özelliği ile de başlı başına bir sorun oluşturmaktadır.

E. SONUÇ

Dışgöçe katılan işçinin başka türlü sağlayamayacağı bir yaşam rahatlığına eriştiği, daha çok parasal olanaklara kavuştuğu bir gerçektir. Ancak daha iyi geçim sağlama uğruna, ağır koşullarına katlanılan dışgöçle, kaçınılmaz çarpıklıklar ortaya çıkmıştır. İnsan özünü örseleyen dışgöçün büyük bir düş kırıklığı yarattığı bağınaz bir ekonomi, daha çok çözümlenmesi gereken sorunları da beraberinde getirdiği söylenebilir.

Bu konuda söylenecek en ilginç olan da dışgöçle mutlu insanın yaratılmadığı, tersine hem dışarı gitğine, hem de ülkesine döndüğüne pişman bir toplum kesitinin oluştuğudur.

"Hem de nasıl pişmanım döndüğüme tarif edemem. Rahatlık mı tepti desem, toprak mı çekti desem, çocukların istemi mi desem..... Ancak başta ne halt edip de gittiğime daha çok pişmanım. Gitmesem evimin düzenini, daha çok kafamın düzenini bozmasam daha çok memnun olurdu..... Gözüm açılmasaydı, dünya görmeseydim, Avrupa görmeseydim, şimdi daha çok rahat ederdim....."³⁸

Bursa'nın bir mahallesinde oturan, kesin dönüş yapan H.K.'nin dış göçü en iyi türde yorumlayan bu duygularına bilmem eklenecek bir şey var mıdır?

38) Gitmez, s. 51.

